

GOVOR NA SPOMINSKI SVEČANOSTI ZA PRIMORSKE PADALCE

Škrbina, 11. 11. 2022

Spoštovani!

Prisrčno pozdravljam vse navzoče in hvala, da ste mi zaupali nalogo, da posredujem nekaj misli ob tem pomembnem dogodku, pri čemer bom izhajal predvsem iz družinskega spomina na našega sorodnika Josipa Dolenca oziroma strica Pepija, kot so mu v sorodstvu vsi pravili. Upam, da bom to nalogo izpolnil čim boljše.

»Boste že nehali s to žalostno zgodbo? Nimate drugega, o čem se pogovarjati, razen o tej moreči zadevi? Nehajte že vendar!« Tako je nekako (točnih besed se sicer ne spominjam več) nekega davnega dne iz mojih najstniških ust izbruhnulo, potem ko je doma pri mizi v kuhinji med domačimi stekel pogovor o žalostni, pravzaprav neznani usodi strica Pepija, brata mojega deda oz. nonota po materini strani. Takih pogovorov je bilo v družini veliko, usoda Pepija Dolenca pa sploh ni bil edini tovrstni primer, ki je med drugo svetovno vojno in po njej prizadel naše sorodstvo. Take zgodbe sem poslušal, tudi z zanimanjem, še zlasti pripoved o tem, kako je stric ob koncu vojne svoj prihod domov naznanil z rafalom iz brzostrelke v zrak, ali o tem, kako so ga zaman prepričevali, naj ne gre v Ljubljano, on pa je hotel iti, da bi razčistil stvari o svojem položaju. Ni se več vrnil. Naposled sem bil takih pogovorov že sit, saj je, zlasti iz ust mame, ki je bila nečakinja strica Pepija, vela otožnost oz. žalost spričo dejstva, da se sploh ni vedelo, kako je stric končal oziroma kje je pokopan. Na družinskem nagrobniku na Opčinah je sicer njegovo ime napisano z obrazložitvijo, da je pogrešan od leta 1945, prisotna je tudi njegova slika, enako velja za drugega brata oziroma strica Milana, ki je kot partizan izginil že leta 1944 in to, kot smo pozneje izvedeli, samo zato, ker je bil Pepijev brat. V grobu pa ju ni in še danes ne vemo, kje počivata.

Tisti dan, ko je pogovor spet napeljal na žalostno usodo strica Pepija, sem verjetno bil še posebej slabe volje in je tako iz mene izšlo tisto, kar je pač izšlo. Dobil pa sem tudi temu primeren odgovor: »Kaj te ni sram, da govoriš tako? Pa še za zgodovino se zanimaš. To je naša zgodovina, zgodovina naše družine.« Tako so mi nekako odvrnili domači.

Res je: za zgodovino, zlasti vojaško, sem se vedno zanimal, čeprav je to bila bolj tista tako imenovana »velika« zgodovina generalov in bitk, v katerih je sodelovalo na sto tisoče vojakov ter na tisoče tankov, topov, vozil in letal ali ladij in na katere sem lahko gledal z oddaljeno neprizadetostjo. Tu pa je stopala na plan zgodovina drugačne sorte, tista »mala«, ki se dotika usod posameznikov oziroma se te osebno dotakne in te tudi prizadene, kar zna biti zelo boleče in žalostno.

Spomin na tisti pogovor me bo verjetno spremljal do konca mojih dni skupaj z občutkom nelagodja in tudi sramu, da ne znam ceniti družinske zgodovine, ki je lahko ravno tako bogata in velika, čeprav gre večkrat za tragične usode. Morda je med nami tukaj zbranimi tudi kdo, ki si je ogledal vojni film Junaki Telemarka s Kirkom Douglasom, ki pripoveduje o zgodbi poskusa uničenja obrata na Norveškem, kjer je nemški okupator proizvajal tako imenovano težko vodo za izdelavo atomske bombe, kar so poskusili opraviti s padali oz. jadralnimi letali poslani britanski komandosi in pripadniki norveškega odporiškega gibanja. Osebnost sem si ga po televiziji ogledal večkrat, vsakič pa sem se spomnil na našega strica Pepija in druge padalce, ki so bili prav tako usposobljeni za podobne akcije, čeprav je med filmsko in resnično zgodbo večkrat velika razlika.

Ob pripovedovanju in branju zgodb primorskih padalcev odkriješ, da je šlo res za izjemne ljudi: lahko bi mirne duše ostali v ujetništvu ali v jugoslovanskem kraljevem gardnem bataljonu v Egiptu oziroma Palestini in tam mirno dočakali konec vojne, a so se javili za drzne naloge. Usposobili so se za radiotelegrafijo, miniranje, sabotažne in diverzantske akcije, ponoči pa so se s padalom spustili ali pa se v tajnosti iz podmornic ali drugih plovil izkrcali na ozemlje, kjer je bil prisoten sovražnik, da bi vzpostavili stik s predstavniki odporiškega. Prve so sicer poslali k četnikom, ko pa so pristali na domačih tleh, so se v veliki večini pridružili partizanom. Gnala sta jih namreč velik idealizem in domoljubje, hoteli so po svojih močeh čim več prispevati k osvoboditvi Primorske in njeni združitvi s Slovenijo oziroma takratno Jugoslavijo. Tisti idealizem, ki veje tudi iz pisem in zapisov našega strica Pepija, ki so se ohranili in kažejo na premočrtnega, skoraj fanatičnega človeka, ki je fašistično preganjanje okusil že pred vojno, ko si je prislužil konfinacijo zaradi sodelovanja pri akciji obdarovanja otrok iz manj premožnih slovenskih družin z božičnimi paketi, ki jo je vodil narodni delavec Roman Pahor, med vojno pa se je ne več rosno mlad in tudi s kako zdravstveno težavo odločil za izurjenje in skok s padalom v neznano.

Taki vrsti ljudi so na Zahodu v desetletjih po drugi svetovni vojni posvečali knjige in filme, na Vzhodu, kamor sta se hočeš nočeš prištevali tudi Slovenija in Jugoslavija, pa je bila zgodba drugačna: nekateri so padli kot partizani, nekatere so ubili četniki, večina pa jih je bila predmet sumničenja: imeli so jih za britanske špijone, postavili so jih pod nadzor, jih zasliševali, preganjali, marsikoga je naposled tudi »vzela noč«, kot se je večkrat reklo. Svojci pa s(m)o ostali v trajni negotovosti glede usode svojih dragih, ne vedoč, ali so živi ali ne, niti, kje so morebiti njihovi grobovi. Nič. Po spremembi političnega sistema v Sloveniji so padalci sicer vendarle prejeli zapozneno priznanje, dejanska usoda in kraj zadnjega počitka pa ostajata še vedno ovita v skrivnost. Čas bi že bil, da se tudi to razkrije in da se ti fantje vrnejo med svoje drage, v družinske grobove.

Spoštovani,

prej sem omenil film Junaki Telemarka. Moram pa opozoriti še na eno stvar. Pred dobrima dvema letoma, ko je tako pri nas kot po ostalem svetu divjal prvi val

pandemije novega koronavirusa s splošnim zaprtjem in omejitvami javnega življenja, sem med brskanjem po spletu čisto slučajno naletel na nadaljevanke, ki jo je pred leti, sodeč po razpoložljivih informacijah z velikim uspehom, predvajala poljska državna televizija. Gre za pripoved o skupini mladih poljskih častnikov in študentov, ki se med drugo svetovno vojno v Veliki Britaniji izurijo za obveščevalno in diverzantsko delovanje, se naposled s padali spustijo na zasedeno poljsko ozemlje in se tam vključijo v domače osvobodilno gibanje ter sodelujejo pri akcijah proti nemškemu okupatorju, po prihodu sovjetske vojske in nastopu nove poljske komunistične oblasti pa se prav tako znajdejo na nasprotnem bregu. Čeprav zgodb ne gre enačiti – primorskim padalcem še na misel ni prišlo, da bi šli proti takratnim slovenskim oziroma jugoslovanskim oblastem – in čeprav gre tudi tu za umetniško fikcijo, pa čeprav na podlagi resničnih dogodkov, sem si kljub popolnemu neznanju poljskega jezika – splošni kontekst se je sicer dalo razumeti – serijo ogledal v celoti in moram priznati, da se me je dotaknila. Vzporednice z zgodbo naših padalcev so se mi ponudile same po sebi: velik idealizem, odločitev za drzno in tvegano delovanje, na koncu pa negotova, za nekatere tudi tragična usoda v povsem novi stvarnosti, v kateri se je znašla njihova domovina.

Naslov nadaljevanke se glasi *Czas honoru*, kar bi po naše v prostem prevodu pomenilo *Čas časti*. Tudi čas, ki so ga preživljali primorski padalci, je bil kljub tragedijam čas časti: zaradi idealizma in predanosti cilju osvoboditve domovine, za kar so mnogi tudi plačali z življenjem. Zato smo dolžni se jih spominjati s hvaležnostjo ob zavesti, da je v trenutkih, ki od tebe terjajo določeno odločitev, verjetno bolj častno izstopiti iz lastne cone udobja ter opustiti prepričanje, da je bolje, da določene stvari rešijo drugi, in po svojih močeh prispevati za stvar, ki se ti zdi pravilna in pravična. Prav to so svojčas naredili naši padalci in zato se jih tu spominjamo.

Slava jim!

Ivan Žerjal